

Házasság és család az Alaptörvényben

CSINK LÓRÁNT

egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. A házasság és család alkotmányos védelmének alapjai

A házasság és család alkotmányos védelmének Magyarországon komoly hagyományai vannak. Már az 1949-es népköztársasági alkotmány is védeni rendelte a házasságot és a családot, aminek azért van komoly jelentősége, mert ez azon kevés kivétel volt, amiben nem követte a mintául szolgáló 1936-os sztálini alkotmány mintáját. Az alkotmányozó már 1949-ben kifejezésre akarta juttatni, hogy a család nem helyettesíthető valamilyen kommunával, értéket képvisel, amit nem tervez felszámolni. Ez a rendelkezés az Alkotmány hatálya alatt végig változatlanul megmaradt (értelemszerűen a rendszerváltáskor a „Magyar Népköztársaság védi” fordulat „Magyar Köztársaság védi” szövegrészre cserélődött), rendszertanilag fontos változás, hogy az eredetileg az alapjogi fejezetben elhelyezett családvédelem 1972-ben átkerült az intézményvédelmi részbe.

Az Alkotmány a házasság és család védelmének tényén kívül szövegszerűen nem tartalmazott mást. A védelem tárgyát (mi is a házasság és a család) és tartalmát (hogyan kell védeni) az Alkotmánybíróság gyakorlata bontotta ki. Már a 90-es években kiterjesztette a család fogalmát a szociológiai családra.¹ Hasonlóan fontos, a házasság fogalmát mindmáig meghatározó döntésében az Alkotmánybíróság arra következtetett, hogy a (korábbi) Alkotmány házasságvédő rendelkezéséből nem vezethető le, hogy azonos nemű pároknak is joguk lenne házasságot kötni, ugyanez a döntés viszont elismerte az azonos nemű párok élettársi kapcsolatát [14/1995. (III. 13.) AB határozat]. Közel 15 évvel később, amikor a bejegyzett élettársi kapcsolat alkotmányosságáról döntött, az Alkotmánybíróság ugyan

1 A 750/B/1990. AB határozat még elutasította azt az indítványt, amely a mesterséges megtermékenyítési eljárást házassághoz kötő jogszabályt támadta. Az indokolás értelmében „a gyermek születésének elősegítése mesterséges vagy művi beavatkozások útján olyan esetekben, amikor a házaspárnak természetes úton nem lehet gyermeke, erősíti a házasság intézményét, és lehetővé teszi a tulajdonképpeni család (gyermekkel bíró házaspárok) létrejöttét” (ABH 1991, 728, 728–729.).

alkotmányellenesnek találta, hogy különnemű párok is köthetnek bejegyzett élet-társi kapcsolatot, az azonos nemű párok élettársi kapcsolatát viszont közvetlenül visszavezette az emberi méltóságra [154/2008. (XII. 17.) AB határozat].²

A 2012-ben hatálya lépett Alaptörvény a házasságról és családról jóval részletesebben tesz említést. Az Alaptörvény L) cikk (1) bekezdése – az Alaptörvény kilencedik módosítását követően – a következőképp rendelkezik:

„Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő–gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi.”

Ezen túlmenően még több helyen is olvashatunk említést a családról: a Nemzeti hitvallás szerint a család és a nemzet az együttélésünk legfontosabb keretei, a VI. cikk – a magánszféra keretei között – védi a családi életet, a XV. cikk pedig – a pozitív diszkrimináció kapcsán – intézményvédelmi kötelezettség kedvezményezettjei között rögzíti a családot.

2. Mi szükség van jogi szabályozásra?

Előkérdés, hogy mi szükség van állami, sőt alkotmányi szabályozásra egy annyira a magánszférára tartozó kérdésben, mint a családi élet. Ezt a kérdést két részre kell bontani, az állam ugyanis szabályozza a család tagjainak egymással való viszonyát (ez a családjog területe), másrészt pedig közjogi szabályokat vezet be a házasság és család mint alkotmányos jelentőségű intézmények védelmével kapcsolatban. A családtagok egymás közti viszonyait tehát a családjog szabályozza, az alkotmányjog pedig azt, hogy a család mint társadalmi alapintézmény milyen állami védelmet élvez.

Az előbbi igazolása az egyszerűbb: a család tagjainak alkotmányra visszavezethető jogai és kötelezettségei vannak, amelyeket az államnak biztosítania kell, illetve érvényesíthet. Aligha vitatható, hogy a családi viszonyokban a jogi szabályozás csak pótlólagos, illetve kiegészítő jellegű lehet. A házasság és család „rendes működése” esetén a házastársak vagyoni viszonyait, gyermeknevelési kérdéseket, a gyermek és a szülő kapcsolatát nem jogi normák rögzítik, hanem a felek közötti konszenzus. A jogalkotónak ugyanakkor gondolnia kell olyan helyzetekre, amikor az együttműködés felbomlik, és a felek jogait és kötelezettségeit jogi normák útján kell szabályozni. Ez azonban már csak „pótlék”, nem az ideális állapot.

2 Hasonló gondolatmenetet követett később az Emberi Jogok Európai Bírósága is, amely ugyan nem tartotta az Egyezményből levezethetőnek az azonos nemű párok házassághoz való jogát, a bejegyzett (regisztrált) élettársi kapcsolat elismerését visszavezette az egyezményre (Schalk and Kopf v. Austria, No, 30141/04, 2010/06/24).

Még érzékenyebb kérdés, hogy az államnak lehet-e értékválasztása családi kérdésekben, meghatározhatja-e, hogy mit tart házasságnak és családnak. Előre kell bocsátani: a magánszféra e vonatkozásban is teljesen szabad. Mindenki szabadon eldöntheti, hogy egyedül él vagy párkapcsolatban, különnemű vagy azonos nemű párral, vagy akár kettőnél többen egy párként. A párkapcsolatban való önkéntes részvétel esetén aligha képzelhető el e szabadságnak alkotmányos korlátozása. Az állam nem csupán a különbségek tolerálására köteles, hanem attól is tartózkodnia kell, hogy e szempont alapján személyeket megkülönböztessen. Az államnak nincs szabadsága arra, hogy szexuális orientáció alapján diszkrimináljon.

Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az államnak minden párkapcsolati vagy családi formát egyenrangúnak kell tekintenie. Lehetősége van arra, hogy különböző párkapcsolati formákhoz különböző joghatásokat kapcsoljon, ha ennek van alkotmányos alapja és nem vezet személyek közötti hátrányos megkülönböztetéshez.

Kétségtelen, hogy a családmodellek közti választás egy értékválasztás. Az államnak szabadsága van értékválasztást tenni, megjelenhet a „vélemények piacán”, azonban nem tekintheti véleményét kizárólagosnak.

3. Az azonos nemű párok házasságának kérdése

Az Alaptörvény L) cikke talán a legvitatottabb alaptörvényi szabály. Kritikusai felhozzák, hogy kizárja az azonos nemű párok házasságkötését, és hogy a házasságot, illetve a szülő–gyermek viszonyt tekinti a családi kapcsolat alapjának. A korábbiakból kitűnik, hogy az Alaptörvénnyel szembeni kritikának nem az az oka, hogy új szabályozást vezetett be a családi viszonyokra, hanem hogy a korábban kialakult status quo-t rögzítette és szövegszerűen is alkotmányi szintre emelte.

A legkényesebb kérdés, hogy levezethető-e alapjog azonos nemű párok házasságának elismerésére, ezért a következőkben ezt vizsgálom.

A házasságkötés szabadságának emberi jogként való elismerésének idején – az Emberi Jogok Európai Egyezményének szövegezésekor és a 20. századi alkotmányozási hullámban – fel sem merült, hogy azonos neműek kapcsolata házasságként elismerhető lenne. A 20. század utolsó éveitől kezdve viszont egyre több ország teszi lehetővé, hogy azonos nemű párok házasságot kössenek. Az egyértelmű trend ellenére az államok többsége – ahogy Magyarország is – megköveteli a házastársak különneműségét, bár ez csak ritka esetben nyilvánul meg alkotmányos szinten.

Az azonos nemű párok házassága mellett tipikusan két különböző érvelés hozható fel: az azonos nemű párok házasságának alapjogi igazolása, illetve a társadalmi változásokra való hivatkozás.

Az azonos nemű párok házasságának alapjogi igazolása szempontjából fontos érv, hogy a heteroszexuális és a homoszexuális párok nincsenek azonos helyzetben abból a szempontból, hogy az előbbieket dönthetnek a házasság mellett, az utóbbiak nem.³ Ez felveti a diszkrimináció kérdését: önkényes megkülönböztetés-e, hogy csak heteroszexuális párok köthetnek házasságot, homoszexuális párok nem. Ahogy azt korábban is rögzítettem: a szexuális orientáción alapuló diszkrimináció kizárt. Ugyanakkor a homoszexuális személy számára nem az jelenti a gyakorlati problémát, hogy más feltételekkel köthet házasságot, mint a heteroszexuális, hanem épp a feltételek azonossága miatt nem köthet házasságot (mivel rá ugyanúgy vonatkozik a különműség követelménye, mint a heteroszexuálisra).⁴

Van létjogosultsága olyan értelmezésnek – bár nem ez az egyetlen legitim értelmezés –, ami szerint szexuális orientáción alapuló közvetett diszkrimináció a házastársak különműségének megkövetelése. Lényegében ezt az érvet fogadta el az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, kimondva a megkülönböztetés alkotmányellenességét,⁵ ugyanakkor a már hivatkozott Schalk és Kopf v. Ausztria döntésben az Emberi Jogok Európai Bírósága ezt az érvelést nem fogadta el. Az azonos neműek házasságának alapjogi megközelítéséből a gyakorlatban az következik, hogy a házasfeleknek szabadságuk van arra, hogy a házasság intézményének lényeges tartalmi elemeit saját lelkiismereti meggyőződésükhöz, szabad akaratukhoz igazítsák. Ha ezt elfogadjuk, akkor – az egyenlő méltóság okán – ez nemcsak az azonos nemű párok házassága előtt nyitja meg az utat, hanem más lényeges elemek is szabadon módosíthatóvá válnak. Ebből pedig valóban következhetne a poligámia megengedettsége, vagy az államnak azt is lehetővé kell tennie, hogy a házasfelek bíróság előtt nem felbontható házasságot kössenek, ha lelkiismeretük szerint a házasság nem felbontható.

Az azonos nemű párok házasságának bevezetése nemcsak alapjogi érvekkel támasztható alá, hanem azzal is, hogy a házasság tartalma a legutóbbi évtizedekben megváltozott, és ezeket a változásokat a jogrendszereknek is el kell ismerniük. Kétségtelen, hogy Európa-szerte egyre nagyobb igény mutatkozik az azonos nemű párok házasságának bevezetésére (ilyen igény a poligámiára nincsen, így a kettő közötti különbségtétel igazolható). Ebben az esetben viszont az azonos

3 URTZ Renáta: „Melegházasságon innen és túl. A meleg párok esete a köztársasággal”. *Fundamentum*, 2005/2., 76–77. o.

4 CSINK Lóránt: „Házasság és család”. In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, <http://ijoten.hu/szocikk/hazassag-es-csalad> (2018) [11].

5 Obergefell v. Hodges, 576 U.S. 644 (2015).

nemű párok házasságának elismerése nem jogi döntés, hanem politikai: a népképviselői szervek – az adott társadalom szerkezetének figyelembevételével – dönthetnek arról, hogy az intézményt megnyitják-e azonos nemű párok számára vagy sem. Ebben a megközelítésben viszont a döntés nem bírói szervek, hanem politikai szervek feladata. Ezt támasztja alá a gyakorlat is: Európa valamennyi államában, ahol az azonos neműek házasságát elismerik, parlamenti (és nem bírói) döntés volt a házasság megnyitása az azonos nemű párok számára. Szintén társadalmi és nem alapjogi kérdésként merült ez fel Horvátországban, Írországban és legutóbb Svájcban, ahol népszavazás döntött az azonos neműek házasságáról; előbbi országban a nemek, utóbbiakban az igenek kerültek többségbe.⁶ A legtöbb államban az alkotmánybíróság utólag döntött arról, hogy ez a jogalkotói lépés alkotmányos-e (de nem arról, hogy kényszerítően következik-e az alkotmányból). A francia Alkotmánytanács kifejezetten rögzítette, hogy ez a törvényhozó mérlegelési jogköre.⁷

4. Az Alaptörvény családfogalma

A család elsődlegesen nem alkotmányjogi, sőt nem is jogi fogalom. Különböző tudományterületek eltérően közelítik meg azt az emberek közötti, rokoni viszonyon alapuló érzelmi és gazdasági közösséget, amely a társadalom egyik alapja is. Erre tekintettel a családra vonatkozóan egységes definíció nem adható, és így nehezen határozható meg általános jelleggel az is, hogy kik tartoznak egy családhoz. Pár száz évvel ezelőtt a család leginkább a „nagy családot” jelentette, amelybe több generáció is beletartozott, sőt sokszor a családdal együtt élő más személyeket is beleszámolták. Később a család jellemzően a szülőket és a velük együtt élő gyermekeiket jelentette, az elmúlt évtizedekben pedig az figyelhető meg, hogy a hagyományos családtípus mellett új modellek alakulnak ki (egyszülő család, *patchwork* család, azonos nemű párok stb.).

Az Alaptörvény eredeti szövege a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját védte. Ebből első ránézésre az a következtetés vonható le, hogy a család alkotmányos védelmét demográfiai szempontok indokolják. „Úgy tűnik, hogy a [...] megfogalmazás alapvetően a gyermekes családokat tartja szem előtt, azaz nem önértéknek tekinti a családot, hanem reprodukciós értékét hangsúlyozza.”⁸ A demográfiai mutatók javítása, a népszaporulat alkotmányos cél. Ezért nem

6 Fordított előjelű volt a népszavazás 2018-ban Romániában, ahol a kérdés arra irányult, hogy az alkotmány zárja-e ki azonos nemű párok házasságát. A kellő részvétel hiányában a népszavazás érvénytelen lett.

7 Francia Alkotmánytanács, Decision no. 2013-669 DC, 2013. május 17.

8 SCHANDA Balázs: Élet és értékek az új Alaptörvényben. In: CSEHI Zoltán et al. (szerk.): *(L)ex Cathedra et Praxis, Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Xenia, 2014, 511. o.

alkotmányellenes olyan családtámogatási rendszer kialakítása, amely a gyermekvállaláshoz (és nem csupán a gyermekneveléshez) kedvezményeket, előnyöket kapcsol. Hasonlóan a kormányzat akár jogi, akár nem jogi eszközökkel bátoríthatja a (leendő) szülőket gyermek(ek) vállalására.

A család alkotmányos védelme – az Alaptörvény szellemiségéből és rendszeréből következően – ugyanakkor nem merül ki a gyermekvállalás támogatásában. A család önmagában is érték, az alkotmányos védelem nem irányulhat pusztán a nemzet megmaradására. (Az ezzel ellentétes szövegszerű értelmezésből az következne, hogy az Alaptörvény a Magyarországon élő külföldi családot nem védi.) Az alkotmány-konform értelmezés tehát az, hogy a nemzet megmaradása a család védelmének egyik célja, de nem kizárólagos és nem is elsődleges célja.

Az Alaptörvény eredeti szövege nyitva hagyta azt a kérdést, hogy mi minősül családnak. A családvédelmi törvény állapította meg, hogy a család alapja a házasság vagy a szülő–gyermek viszony, amiből az következett, hogy élettársak, bejegyzett élettársak csak abban az esetben minősültek családnak, ha gyermeket neveltek. Az alapvető jogok biztosának indítványára az Alkotmánybíróság ezt túl szűk értelmezésnek tartotta, és a támadott rendelkezést megsemmisítette [43/2012. (XII. 20.) AB határozat]. Ezt követően az Alaptörvény negyedik módosítása alkotmányi szintre emelte a család definícióját, amit a kilencedik módosítás kiegészített azzal, hogy az anya nő és az apa férfi.

Alapvetően tehát egy ideológiai kérdésről van szó: a hagyományos és nem hagyományos családmodellek egyformán „jók”-e, azaz egyformán alkalmasak-e arra, hogy a társadalom alapjai legyenek. Különösen érzékeny kérdés, hogy a nemek közötti biológiai különbözőség milyen hatással bír a társadalmi életre, ideértve a családi életet. Egyes vélemények szerint a férfi és nő közti különbség nem vagy csak csekély jelentőséggel rendelkezik a családi kapcsolatokban, mások szerint pedig a különböző nemek tipikusan különböző értékeket tudnak megjeleníteni.⁹ Mindez a szociológia és a filozófia területe is, így erről a tudomány művelői szabadon állást foglalhatnak. Ilyen esetekben az alkotmányjog legfeljebb levonhat következtetéseket, de a végső szót nem ennek a tudományterületnek kell kimondania.

Tisztán alkotmányjogi alapon a következők állapíthatók meg: A személyek egyenlősége alkotmányjogi axióma. Politikai értelemben az egyenlőség jelenti például az alapjogok egyenlő biztosítását vagy épp az egyenlő esélyeket mind a közszférában, mind a magánszektorban. A 20. század közepe óta a nemek közötti egyenlőség a demokrácia alapfeltétele. Bizonyosan antidemokratikus

9 Lásd például Kyle D. PRUETT: *Fatherhood: Why Father Care is As Essential As Mother Care for Your Child*. Free Press, 1999; William POLLOCK: *Real Boys: Rescuing Our Sons from the Myths of Boyhood*. New York, Henry Holt and Company, 1998; John ATTARIAN: „Let Boys Be Boys – Exploding Feminist Dogma”. *The World and I*. 1 October 2000.

lenne a férfiak és nők egyenlő jogai ellen érvelni. Az emberek jogai és méltósága egyenlő, nemüktől és nemi identitásuktól függetlenül. Ezzel szemben a biológiai különbség orvosi tény. A férfiak és nők testfelépítése különböző, egyes testrészeik eltérőek stb. Ezeket a különbségeket a jog sem hagyhatja figyelmen kívül. Sólyom László, az Alkotmánybíróság korábbi elnöke a 14/1995. (III. 13.) AB határozat előadójaként rámutatott: „A férfi és nő egyenjogúságának addig van értelme, amíg a férfi és nő közötti természetes különbséget elismerjük, s erre figyelemmel valósul meg az egyenjogúság.” A biológiai és nemi különbségeket a jog csak elismerheti, azokhoz joghatásokat kapcsolhat, de e különbségeket nem a jog hozza létre. Ezek magától értetődőnek tűnnek, mégis fontos gyakorlati jelentőségük van olyan esetekben, mint a nemváltás feltüntetése személyi igazolványokban, anyakönyvi kivonatokban.

Az Alaptörvény emellett foglal állást, hogy a nemi különbségeknek a családban is jelentősége van. Ezt fejezi ki különösen a kilencedik módosítással behozott „anya nő, apa férfi” fordulat, ami biológiailag evidens. Épp ezért önálló normatív tartalommal nem is rendelkezik, bevezetésére legfeljebb az adhat magyarázatot, hogy a módosítás erősíteni kívánta az Alaptörvény értékválasztását.

5. Házasság és család kapcsolata

Az alkotmányjog egyik vizsgálódási területe, hogy hogyan viszonyul a család fent meghatározott fogalma a házassághoz. A kettő közötti kapcsolatot az Alaptörvény rendszertani értelmezése is erősíti, amely – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – ugyanabban a cikkben rendelkezik a két intézményről. Az ezredforduló előtt megjelenő írások rendszerint utalnak arra, hogy a család hagyományosan és/vagy elsődlegesen a házasságon alapul,¹⁰ a későbbiek legfeljebb „óvatosan” mutatnak rá, hogy a házasság potenciális család.¹¹ A két intézmény között összefüggés van, de szükségszerű kapcsolat nincs. A házasság jellemzően családalapításra irányul, statisztikailag is az esetek többségében a felek a házasságkötést követően gyermeket vállalnak, családot alapítanak. Ez a szociológiai körülmény a jog számára is releváns. Ugyanakkor a házasság önmagában is védelemre érdemes, és családról házasságtól függetlenül is lehet beszélni.

10 FICERÉNÉ SIRKÓ Alexandra: A házassági családi viszonyokból eredő jogok és köteleességek alkotmányos szabályozása. *Magyar Jog*, 1995. 478. o.; BRAGYOVA András: *Az új alkotmány egy koncepciója*. Budapest, KJK – MTA JTI, 1995, 69. o.

11 CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs: „15. § [Házasság és család]”. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég, 2009, 496. o.

6. A család további alkotmányos összefüggései

A család természetes életközösség, amelynek tagjait olyan erkölcsi alapú jogok illetik meg és kötelezettségek terhelik, amelyeket általában az alkotmányok is elismernek.

Ezek közé tartozik a kiskorú gyermekek joga a testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez (a gyermekek jogai), amit elsődlegesen a szülő (ideértve a gyámat és a nevelőszülőt is) jogosult és köteles biztosítani. Az ENSZ gyermekjogi egyezménye is úgy tekint a családra, mint amely a gyermekjogok érvényesülését biztosítani tudja. A 7. számú átfogó kommentár szerint az Egyezmény elfogadja, hogy a „család” jelenthet egy sor olyan formát és megoldást, amely biztosítja a gyermek gondozását, védelmét, fejlődését. Ez lehet a nukleáris család, de lehet más, hagyományos vagy modern közösségi alapú egység is, amennyiben az a gyermek legfőbb érdekének megfelel.

A gyermeki jogokhoz és a családhoz kapcsolódik a szülő joga a gyermeknek adandó nevelés megválasztásához is. Ez a rendelkezés szorosan összefügg a család intézményének védelmével; az állam elismeri, hogy a gyermekek nevelésének nem egyetlen helyes módja létezik, nem jelölhet ki egyetlen nevelési módszert, hanem a kiválasztást a szülőre kell bízni. Ha ugyanis egyetlen helyes nevelési mód lenne, nem biztosíthatna választási szabadságot az Alaptörvény a szülőnek. A szülő nevelési szabadsága csak szélsőséges esetben, a gyermek védelme érdekében korlátozható.

A családi kapcsolat tartási kötelezettséget alapoz meg. Az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy a tartásra vonatkozó törvényi rendelkezések mindaddig alkotmányosak, amíg a tartásra kötelezettek, elsősorban a szülők jogai a gyermek érdekében nyernek korlátozást, helyesebben alkotmányos kötelezettségük megvalósulását biztosítják (995/B/1990. AB határozat).

Végül a családi kapcsolatoknak a gazdasági alkotmány is jelentőséget tulajdonít. A magyar jogrendszerben az objektív intézményvédelem alkotmányi szinten rögzített eszköze a családi adókedvezmény: az Alaptörvény XXX. cikk (2) bekezdése szerint a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.

7. Összegzés

A házasság és család az emberi együttélés legrégebbi intézményei közé tartozik. Ezeket az intézményeket nem a jog hozza létre, de a jog ismeri és elismeri őket, továbbá joghatást kapcsol hozzájuk.

A rendszerváltást követően az alkotmánybíróági gyakorlat számos fontos megállapítást tett a házasság és család védelmével kapcsolatban. A korábbi Alkotmány lakonikus szövegét („a Magyar Köztársaság védi a házasság és család intézményét”) az Alaptörvény részletezte, egyrészt meghatározta a házasság és család fogalmát, másrészt a családhoz joghatást kapcsolt a gyereknevelés és az adóztatás területén. Az Alaptörvény házasság- és családvédelmi rendelkezése – a határozott értékválasztás miatt – az egyik legvitatottabb rendelkezése lett. Az értékválasztás és a családmodellek közti választás azonban túlmutat az alkotmányjog területén. Jelen írás csupán a probléma felvetésére és elemzésére vállalkozhatott.